

Aleksandra Norkowska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID: 0000-0002-8072-3975

Józef Wybicki – adwokat miast i mieszczaństwa¹

Idze i Maciejowi

STRESZCZENIE W artykule omówiono teksty publicystyczne i utwory dramatyczne Józefa Wybickiego, które świadczą o zaangażowaniu pisarza-prawnika w działania zmierzające do kodyfikacji prawa w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. Autorka zwróciła uwagę na obecne w analizowanych wypowiedziach powiązanie kwestii ekonomiczno-gospodarczych z walką o przywrócenie praw mieszczaanom. Przedmiotem szczególnie zainteresowania była rola, jaką odegrał Wybicki w dyskusji na temat konieczności przeprowadzenia reform. Omówione w artykule wypowiedzi zostały osadzone na tle historii społeczno-politycznej końca Rzeczypospolitej szlacheckiej.

SŁOWA KLUCZOWE Józef Wybicki, Andrzej Zamoyski, miasto, XVIII wiek, reforma prawa, literatura

Józef Rufin Wybicki – advocate of the cities and the burgher community

SUMMARY The article discusses the journalistic texts and dramatic works of Jozef Wybicki, which testify to the involvement of the writer-lawyer in efforts to codify the law during the reign of Stanislaw August Poniatowski. The author drew attention to the connection, present in the analyzed statements, between economic issues and the struggle for the restoration of the rights of the bourgeoisie. Of particular interest was the role played by Wybicki in the discussion of the need for reform. The statements discussed in the article were set against the background of the socio-political history of the end of the Noble Republic.

---

¹ Tekst stanowi poszerzoną wersję referatu, który przedstawiony został podczas sympozjum Prawnicy literaci. Nieoczywiste ścieżki kariery absolwentów [zorganizowanego przez Wydział Prawa i Ekonomii oraz Wydział Literaturoznawstwa Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, 9.04.2024].

KEYWORDS Józef Wybicki, Andrzej Zamoyski, city, 18th century, law reform, literature

Rezultatem wdrażanych za panowania Stanisława Augusta (1764–1795) mechanizmów naprawy kraju w obszarze życia społeczno-politycznego było m.in. przywrócenie mieszczanom praw obywatelskich, a ośrodkom miejskim należnego im znaczenia w Rzeczypospolitej. Józef Wybicki uczestniczył w procesie formowania się nowoczesnego narodu nie tylko jako aktywny członek palestry. Jego twórczość pisarska stanowiła ważny instrument kształtowania świadomości stanowej mieszczań. Przedmiotem mojej analizy są mechanizmy perswazji oraz sposoby i techniki odzwierciedlenia stosunku Wybickiego do kwestii miejskiej, która była nieodłącznym elementem modernizacji państwa. Materiał źródłowy stanowią dzieła publicystyczne (*Myśli polityczne* i *Listy patriotyczne*) oraz utwory dramatyczne (*Jarmark*, *Szlachcic mieszczanin*), które wskazują na ścisłe powiązanie różnych form aktywności tego wybitnego pisarza, prawnika i polityka czasów oświecenia.

Józef Rufin Wybicki (1747–1822) otoczony był za życia, jak zauważył Krzysztof M. Dmitruk, „szczególnego rodzaju legendą”². Jego czynny udział w obradach sejmików, wolnej elekcji 1764 roku, praca nad kodyfikacją prawa, zaangażowanie w walkę w obronie ojczyzny podczas konfederacji barskiej, insurekcji kościuszkowskiej, powstania wielkopolskiego (1806–1807), wojny Księstwa Warszawskiego z Austrią (1809 r.) czy współtworzenie Legionów Polskich we Włoszech – to różne formy aktywności politycznej i prawniczej, dzięki którym wizerunek Wybickiego zyskał rys bohaterski, wręcz „heroiczny”. Właściwości ducha, takie jak dzielność i bezinteresowność, czy towarzysząca im myśl wolnościowa, to stałe cechy przyświecające działaniom pisarza – człowieka „moralnego” i oświeconego, który mimo iż urodził się – jak wspominał – „w czasie okropnych wrogów dla Polski”³, czuł się obywatelem świata. Po pierwszym rozbiore Wybicki zaczął działać u boku ekskanclerza wielkiego koronnego Andrzeja Zamoyskiego i jako szlachecki legalista włączył się już wówczas w reformę sądownictwa. Pozostawał stały w swej tęsknocie za ładem, występował przeciwko brakowi wytrwałości i doraźności działań w czasach, gdy państwo dążyło do stabilności, która przyszła

² K.M. Dmitruk, *Józef Wybicki (1747–1822)*, [w:] *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 2, red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1994, s. 5. Zob. też A. Skalkowski, *Józef Wybicki. 1747–1799. Życiorysy zasłużonych Polaków i Polek XVIII i XIX wieku*, Poznań 1928; W. Zajewski, *Wybicki Józef*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, Gdańsk 1999, s. 493–496.

³ J. Wybicki, *Życie moje oraz wspomnienie o Andrzeju i Konstancji Zamoyskich*, z rękopisów wyd. i objaśnił A.M. Skalkowski, Wrocław 1927, s. 3. „Wrogów” – w znaczn. „nieszczęść, losów przeciwnych” (zob. tamże, przyp. 1, s. 3).

za późno. Intensywną działalność polityczną prowadził również w okresie porobiorowym. Niektóre z decyzji podejmowanych wówczas przez autora *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech*, która podtrzymała wiarę Polaków w odzyskanie niepodległości, stały u podstaw negatywnej oceny działań Wybickiego. Nadzieje, jakie wiązał z carem Aleksandrem I czy jego bliski kontakt z generałem Józefem Zajączkiem, napoleońskim bohaterem, stanowiące wyraz politycznego kompromisu, jakim kierowało się wielu przedstawicieli narodu szlacheckiego po roku 1806, ocenione zostały jako porzucenie dawnych ideałów. Zmiana rzeczywistości politycznej doprowadziła również i Wybickiego do poszukiwania innej drogi aktywności, której rezultatem byłoby dobro narodu polskiego⁴. W czasach Księstwa Warszawskiego i Kongresówki wykorzystywał swoje doświadczenie prawnicze, umiejętności koncyliacyjne i organizacyjne na polu dyplomacji i służby publicznej. Na polecenia Napoleona w odzyskanej Wielkopolsce i na Mazowszu organizował polską administrację terytorialną i sądownictwo⁵. W ostatnich latach życia pełnił obowiązki prezesa Sądu Najwyższego Królestwa Polskiego (1817–1821). Kilka miesięcy przed śmiercią Wybicki uzyskał zgodę cara Aleksandra I na zwolnienie go z pełnienia tej funkcji.

Józef Rufin pochodził z rodziny o tradycjach prawniczych – krewni, należący do średniozamożnej szlachty, zajmowali wysokie stanowiska w sądownictwie. Jego ojciec, Piotr Ernest, był ławnikiem ziemskim mirachowskim. Jeden z wujów, Antoni Lniski, pełnił urząd sędziego mirachowskiego, drugi zaś, Michał Władysław Lniski, m.in. ławnika tczewskiego. Ksiądz Franciszek Jan Józef, stryj Józefa, był sędzią zastępczym gdańskiego konsystorza⁶. Pisarz wspominał po latach, że po śmierci ojca, opiekujący się nim duchowny, brat Piotra, „przeznaczył [go] do kancelarii grodzkiej, a potem trybunalskiej, postrzegając [w nim] dowcip i do prawnictwa skłonność”⁷. Nie może umknąć uwadze wyjątkowy akt odwagi,

⁴ Wnikliwa analiza postawy polskiego społeczeństwa wobec zaborcy, zob. J. Czubaty, *Zasada dwóch sumień. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa 2005.

⁵ Podczas powstania kościuszkowskiego po zdobyciu Bydgoszczy przez wojska gen. Jana Henryka Dąbrowskiego (2.X.1794) Wybicki, jako pełnomocnik Rady Najwyższej Narodowej, powoływał polskie władze w mieście przejętym, wówczas jedynie na dwa tygodnie, od pruskiego zaborcy. Należy wspomnieć, że powrócił on wówczas do grodu nad Brdą po kilkudziesięciu latach. Jako młody palestrant odbywał tam praktykę sądowniczą w siedzibie nieistniejącego już dzisiaj ratusza, w którym zbierali się członkowie Trybunału Poznańsko-Bydgoskiego.

⁶ J. Kowalkowski, *Wybicy herbu Rogala od XVI–XX wieku. Studium genealogiczno-majątkowe*, Warszawa 2015, s. 89–218.

⁷ Karierę prawniczą Wybickiego opisują m.in.: W. Olszewicz, *Józef Wybicki jako kodyfikator prawa*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1935, z. 3; R. Łyczywek, *Gdański adwokat, konfederat i wojewoda. (W 150. rocznicę śmierci)*, „Palestra” 1972, nr 11, s. 12–15.

którym Wybicki wykazał się już u progu swojej kariery prawniczej. Powszechny szacunek zyskał wówczas jako dwudziestoletni palestrant, który kierowany miłością ojczyzny wystąpił samotnie przeciw polityce Katarzyny II. W 1768 r. wybrany posłem na sejm z okręgu kościerskiego, zaproteutował w obecności Stanisława Augusta Poniatowskiego w obronie polskich senatorów porwanych przez Nikołaja Repnina, ambasadora Rosji. Zmuszony do ucieczki z Warszawy, przyłączył się do niedawno zawiązanej konfederacji barskiej. Kompetencje przyszłego autora *Pieśni Legionów we Włoszech*, najwybitniejszego przedstawiciela rodu Wybickich herbu Rogala, jego cechy charakteru (rzeczowość, wytrwałość, dzielność i sprawność w działaniu) oraz kariera na dworach magnackich⁸ to czynniki, dzięki którym Józef Rufin aktywnie uczestniczył w publicznej dyskusji na temat wolności osobistej. Dostrzegł w tej wartości niezbędny warunek dobrostanu Rzeczypospolitej. Wybicki jako czołowy przedstawiciel środowiska patriotyczno-reformatorskiego przez długie lata angażował się w życie narodu. Patriotyzm uważał za cnotę, która jednoczy obywateli, a miarą funkcjonowania praworządności było dla niego szczęśliwe społeczeństwo. Jego orężem było pióro. Wykształcenie, które zdobył i sprawowane funkcje publiczne przyczyniły się do tego, że, tak istotną kwestią, jaką była w XVIII wieku idea obywatelstwa, definiował przez całe swoje życie w kontekście prawa. W dorobku tego szlacheckiego legalisty – aktywnego zarówno w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, jak i w okresie porzbirowym – mieszczą się dramaty, utwory epickie i liryczne. W wielu swoich wypowiedziach (nie tylko publicystycznych) z właściwą sobie wrażliwością pisarz odnosił się do sytuacji politycznej i odzwierciedlał ówczesne realia. Fundamentalne znaczenie miała dla niego kwestia powszechnego ładu. Prawo zaś uważał za element gwarantujący społeczny porządek⁹. Poruszał więc w swej twórczości m.in. temat sprawiedliwego państwa i nawoływał do narodowej zgody.

Prozatorski debiut Wybickiego to *Mysli polityczne o wolności cywilnej* (wydany w latach 1775–1776), w których znawcy przedmiotu dostrzegają jeden

---

⁸ Profesor Jarosław Czuby omówił przyczyny intensywnych działań politycznych Wybickiego w referacie: *Józef Wybicki (1747–1822). Żywot człowieka przyzwoitego*, który wygłosił podczas konferencji *Józef Wybicki: literat – obywatel – polityk. W dwusetną rocznicę śmierci pisarza (1822–2022)* [Szymbark, 22–25.05.2023].

⁹ Zob. szerzej A. Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń 2018, s. 91.

z dowodów „kryzysu staropolskiego republikanizmu”¹⁰, jakiego głęboko doświadczyło pokolenie oświeconej szlachty biorącej aktywny udział w życiu publicznym po I rozbiorze. Pisarz przekonywał w nich, iż „żadne towarzystwo na takich być nie poczęło prawach, aby w przyszłości odmiany nie potrzebowały”¹¹. Ten polityczny traktat stanowił zapowiedź reformatorskiego głosu pisarza, który już rok później wybrzmiał ze szczególną siłą w *Listach patriotycznych do Jaśnie Wielmożnego ekskanclerza Zamoyskiego prawa układającego pisanych* (t. 1–2, 1777–1778). Czternaście epistolarnych wypowiedzi reprezentujących rodzaj doradczy, które zamieszczono w zbiorze, poddanych zostało przez Wybickiego wcześniejszej dyskusji podczas słynnych obiadów czwartkowych u Stanisława Augusta Poniatowskiego. Pomimo że ich autor uczestniczył w tym czasie w pracach nad projektem kodyfikacji prawa jako członek komisji, której przewodniczył były kanclerz koronny, to narrator zaprezentowany został jako osoba niezaangażowana bezpośrednio w realizację inicjatyw prawodawczych polskiego króla. Ich rezultatem był *Zbiór praw sądowych na mocy konstytucji roku 1776 [...] ułożony* (1778), który został odrzucony przez sejm dwa lata później (1780). Wybicki podszedł do zadania powierzonego mu przez Andrzeja Zamoyskiego z wielkim entuzjazmem. Torował drogę tej nowoczesnej kodyfikacji prawa i tłumaczył intencje jej autorów. *Listy patriotyczne*, które cechuje „uporządkowany tok rozumowania”¹² uaktywniły publiczną debatę dotyczącą m.in. konieczności wprowadzenia zmian w zakresie wolności cywilnej. Propozycje te nie miały w tym czasie radykalnego charakteru, ale opór przeważającej części szlachty, ujawniający się już w listach nadsyłanych do kodyfikatorów podczas prowadzonych przez nich prac, był jeszcze zbyt silny. Bezpośrednie uczestnictwo w wydarzeniach, uważna obserwacja współobywateli, wreszcie wiedza i aktywność prawnicza skłoniły go do zabrania głosu na temat panującej w Polsce niesprawiedliwości społecznej. Już *Mysli polityczne* dowodzą, typowego dla epoki oświecenia, sposobu rozumienia przez Wybickiego prawniczej roli zawodowych zadań – służby prawnej i przyjęcia na siebie odpowiedzialności za sprawy publiczne, polityczne i społeczne. W kolejnym zaś traktacie politycznym rozwinął koncepcję wolności naturalnej, do której – jak przekonywał – mają

¹⁰ E. Rostworowski, *Mysli polityczne Józefa Wybickiego*, [w:] J. Wybicki, *Mysli polityczne o wolności cywilnej*, [edycję oprac. Z. Nowak, przekł. i komentarz do tekstów łacińskich Ż.L. Pszczołkowska], Wrocław 1984, s. 36.

¹¹ J. Wybicki, *Mysł druga: Jak się kraj raz wolny przy wolności utrzymuje*, [w:] *Mysli polityczne...*, dz. cyt. s. 137.

¹² T. Kostkiewiczowa, *Z zagadnień perswazji w prozie publicystycznej polskiego Oświecenia*, „Pamiętnik Literacki” 1987, z. 3, s. 200.

prawo nie tylko szlacheccy obywatele. Z troską o dobro wspólne powiązał troskę o Rzeczpospolitą z kwestią wolności cywilnej. Ucisk najbiedniejszych warstw społeczeństwa rozważał w kategoriach polityczno-prawnych, a nie tylko etycznych. Takie spojrzenie – jak zauważyła Grześkowiak-Krwawicz – dało pisarzom politycznym (m.in. także Hieronimowi Stroynowskiemu, Antoniemu Popławskiemu czy Wincentemu Skrzetuskiemu) „narzędzie opisu rzeczywistości uwzględniające wolność tych, którzy owej wspólnoty nie tworzyli”¹³. Wybicki przekonywał w *Listach patriotycznych*, że rezultatem zmiany regulacji prawnych będzie nie tylko ogólna poprawa położenia najuboższych, ale również wzmocnienie ekonomiczne i gospodarcze kraju.

Ten jeden z czołowych reformatorów czasów stanisławowskich dostrzegł w odrodzeniu ośrodków miejskich istotny warunek dobrostanu wszystkich mieszkańców Rzeczypospolitej. Wybicki – autor pozostaje w zauważalnym związku z podmiotem epistolarnym. Lektura poszczególnych części zbioru pozwala wyodrębnić strategie komunikacyjnej skuteczności zastosowane przez pisarza wobec szlacheckiego odbiorcy¹⁴. Aby przekonać rzeczywistego adresata wypowiedzi o konieczności zmiany prawa, nadawca już w pierwszym liście przyjmuje rolę rzecznika uciskanych. Wykorzystuje w tym celu wrodzone kompetencje oraz umiejętności nabyte podczas praktyki adwokackiej. Znajomość *ars bene dicendi*, bogaty warsztat argumentacyjny, odpowiednia kompozycja i styl wypowiedzi, po które sięgał Wybicki podczas swej aktywności prawniczej, pomagają mu konstruować ważne wypowiedzi w dyskursie publicznym, wypowiadać się na temat aktualnych kwestii społeczno-politycznych. O umiejętnym wykorzystaniu narzędzi retoryki świadczy już ujawnienie przez pisarza, w liście rozpoczynającym ten pozorowany dialog z Andrzejem Zamoyskim, rzeczywistego adresata i celu wypowiedzi:

Myśl moją całą do narodu obróć. Dowiodę mu, że człek do społeczności stworzony, że prawa utrzymują i szczęśliwymi wszystkie towarzystwa czynią. Przekonać go zechcę, że te ustawy, które mu JWWMc Pan przepisziesz, jego trwałość,

¹³ A. Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny...*, dz. cyt. s. 169.

¹⁴ Kwestię użytych przez Wybickiego w *Listach patriotycznych* zabiegów perswazyjnych omawiają m.in.: T. Kostkiewiczowa, *Z zagadnień perswazji...*; R. Przybylska, *Między wykładem a mową polityczną. O niektórych cechach językowo-stylistycznych „Listów patriotycznych” Józefa Wybickiego*, [w:] *„Byłe w ludziach światło było”... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wacława Woźnowskiego w dziesiątą rocznicę Jego śmierci*, red. G. Zając, Kraków 2012.

jego uszczęśliwienie mają w zamierzeniu; te przyjąć, te w świątyni wolności swojej złożyć, miłość własnego dobra radzić mu – że powinna – dowiodę¹⁵.

Należy zauważyć, że pierwsze z wielu wykrzyknień zawartych w zbiorze, a stanowiących wyraz siły emocjonalnego zaangażowania pisarza, posłużyło mu do opowiedzenia się po stronie tych poddanych Poniatowskiego, którzy nie mają prawa głosu: „Nie masz w kraju sprawiedliwości, jęczy słabszy pod uciskiem mocniejszego!” (I, s. 6). Temat nierówności wobec prawa powiązał też autor z kwestią miejską. To powolne odzyskiwanie społecznej i politycznej tożsamości mieszczan było szeroko dyskutowane w piśmiennictwie czasów stanisławowskich i prowadziło ku koncepcji utworzenia narodu szlachecko-mieszczańskiego. Dowodem na to, że w okresie poprzedzającym Sejm Wielki i ustawę „Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej” (18 kwietnia 1791) również dla Wybickiego pióro było istotnym narzędziem walki o poprawę pozycji członków stanu miejskiego¹⁶ są dalsze fragmenty *Listów patriotycznych*:

Czemuż jednego miasta zupełnie budowanego i kwitnącego nie mamy? Być nie może inaczej, tylko iż w rządzie naszym, kto myśli, nikt ufności nie ma. Kto kocha swą własność, nie dość pod prawem naszym ubezpieczoną być mniema. Być musi, że wolność nasza imaginowana każdą czułą duszę okropną przeraża niewolą. Być musi, że możniejszy wyższym nad prawa się głosi i mniejszy człek stanu pod jego ginie gwałtem. Być musi, że najświętsze ustawy, zdeptane, bez egzekucyi zostają. Szydzi z nich mocny, płacze na nie słaby. (V, s. 84–85)

Pisarz zdawał sobie sprawę, że animowana debata nad naprawą sądownictwa, jaką zainicjował Stanisław August, powołując zespół do kodyfikacji praw, napotyka na silny opór tej części narodu szlacheckiego, która w imię zachowania własnych przywilejów, będzie przeciwna nawet tak powolnemu usprawnianiu państwa. Przekonany o konieczności „oddolnej” jego naprawy, świadomy był jednocześnie nieprzygotowania szlachty, szczególnie magnaterii, do zaakceptowania proponowanych zmian. Podejmując temat uciążliwej egzystencji członków stanu miejskiego, ukazał więc ekonomiczno-gospodarcze skutki modernizacji

---

¹⁵ J. Wybicki, *List pierwszy*, [w:] *Listy patriotyczne*, oprac. K. Opalek, Wrocław 1955, s. 11. Lokalizacja cytatów pochodzących z konkretnych listów zawartych w tym wydaniu oznaczona jest w dalszej części tekstu głównego cyfrą rzymską wraz ze wskazaniem strony.

¹⁶ Zob. m.in. T. Kostkiewiczowa, *Oświecenie. Próg naszej współczesności*, Warszawa 1994; A. Norkowska, *Miasto w piśmiennictwie polskiego oświecenia*, Bydgoszcz 2019.

systemu prawnego, które doprowadzą do wzrostu dobrostanu całego społeczeństwa. Poruszył w związku z tym temat zniewolenia miejskiego pospólstwa przez przedstawicieli organów władzy państwowej w miastach królewskich. Zwracając się do pretekstowego adresata (ekskanclerza Andrzeja Zamoyskiego) w obronie pokrzywdzonych, starał się przekonać szlacheckich odbiorców słowami:

Przywróć im swobodę, która by mieszczan los poprawiwszy, poprawiła i sposób ich myślenia, a z tej wyszli zdrętwiłości i zdziczenia, w którym dla ucisku starostów i różnych urzędów zostają. (XI, s. 252)

Prawo chełmińskie gwarantowało nietykalność członkom rady miejskiej, którzy często nadużywali swych uprawnień. Rezultatem zniewolenia przez nich nieposesjonatów było, zdaniem Wybickiego, zubożenie na losy państwa i utrata poczucia własnej wartości przez poddanych Stanisława Augusta wykluczonych z życia obywatelskiego („Wyrwij przez miłość ludzkości i przez miłość kraju spod uciążliwej wielu tyranii miasta!”; XI, s. 252–253). Autor mistyfikowanego listu, aby nie zrazić do idei, jakie chciał przekazać, wskazywał więc wpisanemu w tekst odbiorcy zależność stopnia rozwoju kraju od rozkwitu ośrodków miejskich, które stanowią centra rzemiosła i handlu. Dowodził, iż:

Doskonały prawodawca zna to jeszcze dobrze, że kupiectwo i manufaktury są prawdziwym żywiołem ludności. [...] Niechże rękodzieł i handlu nie zna naród, wszystko przeciwne się dzieje i dzień mu każdy wszelkiej kondycji odbiera i zmniejsza ludzi. Ucieka z niego ubogi, ostatnim przelękniony głodem, ucieka pomiernego majątku – z bojaźni ubóstwa, chroni się bogacz nie znajdując miłego i wygodnego dla siebie pozycia. (XI, s. 249–250)

Wybicki przekonywał w *Listach patriotycznych*, że ożywienie gospodarki przyczyni się do odbudowania miast (zniszczonych głównie po najeździe Szwedów na Polskę), co, przy zniesieniu poddaństwa mieszczan i uwolnieniu ich od władzy szlachty, przyspieszy proces, który doprowadzi do gospodarczej stabilizacji Rzeczypospolitej. Łukasz Kurdybacha zauważył, że pisarz występował w tej kwestii przeciw stanowi, z którego się wywodził. Świadomy braku gotowości szlacheckich „współbraci” (XI, s. 251) na zmiany, „ze względu na [ich] drażliwość [...] na punkcie [...] swobód politycznych”¹⁷, nie poruszał wprost

¹⁷ Ł. Kurdybacha, „Listy patriotyczne” Józefa Wybickiego, „Pamiętnik Literacki” 1950, z. 3–4, s. 748.

kwestii nobilitacji mieszczan. W prowadzonej przez siebie publicznej debacie domagał się jednak, w imieniu komisji kodyfikacyjnej, zniesienia poddaństwa, otoczenia stanu trzeciego (podobnie jak chłopów) opieką prawną i nadania miastom prawa własności.

Józef Wybicki po odrzuceniu przez sejm w 1780 r. propozycji uporządkowania prawa, o przyjęcie której zabiegał, nie tylko referując poszczególne części zbioru podczas spotkań u króla, ale i wysyłając każdemu z delegatów drukowany już egzemplarz tzw. Kodeksu Andrzeja Zamoyskiego, usunął się na pewien czas z życia publicznego. Poświęcając się rodzinie i pracy gospodarskiej w Manieczkach, nie porzucił pióra, ale wybrał inną formę piśmiennictwa. W czasach przedzoborowych najczęściej właśnie za jej pośrednictwem wypowiadał się na aktualne tematy. Swojej patriotycznej postawie¹⁸, zaangażowaniu w doprowadzenie do zgody narodowej i w propagowanie haseł wolności osobistej dawał wyraz nie tylko jako publicysta. Temat miejski poruszył głównie w twórczość dramatycznej.

Powstanie w 1791 roku komedii *Jarmark*, a nieco później jej poszerzonej wersji *Szlachcic mieszczanin*, zbiegło się z wydarzeniami, które były początkiem odmiany losu mieszczan i przywracania praw należnych temu stanowi. 18 kwietnia tego roku przyjęta została ustawa „Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej”, którą włączono później do Ustawy Rządowej. *Prawo o miastach* nie mogło być uchwalone bez zaangażowania miast królewskich. Delegaci reprezentujący te ośrodki, dzięki inicjatywie Jana Dekerta (1738–1790), prezydenta Starej Warszawy, podpisali dwa lata wcześniej „Akt zjednoczenia miast” (1789). Podczas Sejmu Wielkiego Wybicki został wybrany, obok m.in. Juliana Ursyna Niemcewicza i Adama Kazimierza Czartoryskiego, jednym z 24 plenipotentów stanu trzeciego. Mógł więc już wówczas przemawiać silnym głosem tych, dla których prawa do godnego życia domagał się od wielu lat. W wystąpieniu wygłoszonym 15 września 1791 roku zachęcał szlachtę do podjęcia wysiłku w celu wspólnego działania z mieszczanami dla ratowania Rzeczypospolitej. Myśl tę pisarz wyartykułował szczególnie wyraźnie w drugiej ze wspomnianych komedii, która została zaprezentowana na scenie. W jej tytuł bowiem wpisana została nadrzędna formuła o równości stanów¹⁹. Ten kierunek interpretacji utworu wskazany przez pisarza odsyłał do rzeczywistości pozaliterackiej.

¹⁸ Zob. T. Kostkiewiczowa, *Z oddali i z bliska. Studia o wieku oświecenia*, Warszawa 2010.

¹⁹ Okoliczności powstania obu dramatów Wybickiego omawia Irena Kadulka, *Wprowadzenie do lektury*, [w:] *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 1, oprac. zespół P. Chmielewski [i in.], pod kierunkiem I. Kadulskiej, Gdańsk 2013, s. 63–75.

Odzwierciedlał żywe zaangażowanie autora *Szlachcica mieszczanina* w aktualne sprawy i jego wrażliwość społeczną. Wybicki bowiem był jednym z tych przedstawicieli szlachty, których nazwiska zostały wpisane do ksiąg miejskich w roku uchwalenia Konstytucji 3 Maja.

Przywołane komedie należą do tej grupy utworów literackich pisarza, które Krzysztof M. Dmitruk scharakteryzował jako elementy „jakiejsz gry politycznej, dostosowane do potrzeb stale zmieniających się sytuacji, [które] były w gruncie rzeczy tekstami do jednorazowego użytku”²⁰. Utworem noszącym „tytuł sytuacyjny”, na co zwróciła uwagę Irena Kadulska, jest *Jarmark*. Komedialna ta stanowi jednocześnie dowód na umiejętność obserwacji i odzwierciedlenia realiów życia przez jego twórcę. O determinacji Wybickiego w dyskusji na temat kodyfikacji sądownictwa świadczą powtarzające się w jego wypowiedziach (wygłaszanych mowach, publicystyce czy utworach literackich) argumenty, którymi czuł się w obowiązku przekonać szlachtę. Temat powiązania kwestii ekonomiczno-gospodarczych z przywróceniem wolności członkom stanu miejskiego, o którym wspominał pisarz w *Listach patriotycznych*, powraca m.in. w rozmowie księgarza z dwoma szlachcicami, w scenie gdy Kolporterski doradza Burdzille i Bandurze zakup zbioru

[...] rzeczy politycznych

Jako z ludności, handlu i rękodzieł licznych poradnika,

Płyną bogactwa... [...] ²¹

(*Szlachcic mieszczanin*, I, sc. 5, w. 104–106)

Nawet jeśli nazwać utwory Wybickiego, w których poruszał on temat miast, „jednorazowymi” tekstami, to przyznać trzeba, że stanowią one nie tylko reakcję na konkretne wydarzenia. Rodzą się, o czym świadczy życie, z przekonania o konieczności zmiany losu najuboższych. Wybicki tworzył w poczuciu odpowiedzialności, wstawiał się za mieszczanami pozbawionymi publicznego głosu. Wypełniał, jak się zdaje, nie tylko podstawową funkcję zawodu adwokata (i oddanego plenipotentą) – wspierał mieszczan i udzielał im pomocy, przekonując szlachtę do konieczności zmiany prawa. Świadomy, iż kodyfikacja sądownictwa jest procesem długotrwałym, w jednym ze swoich dramatów zapewniał:

²⁰ K. M. Dmitruk, *Józef Wybicki...*, dz. cyt. s. 18.

²¹ J. Wybicki, *Szlachcic mieszczanin*, do druku przygotował i przypisami opatrzył P. Chmielewski, [w:] *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 2, s. 681.

Będzie lepiej i miasta w innym ujrzem stanie
Jak jeszcze jego sędzic mieszczanem zostanie.²²
(*Jarmark*, II, sc. 5, w. 363–364)

Podobnie jak w *Listach patriotycznych* i tu zachęcał do działania, które powinno jednoczyć obywateli w imię osobistego szczęścia i wspólnego dobra – Rzeczypospolitej. Józef Rufin Wybicki, znany powszechnie jedynie jako autor *Mazurka Dąbrowskiego*, był w czasach oświecenia jednym z niewielu przedstawicieli uprzywilejowanego stanu, któremu los mieszczan i chłopów nie pozostał obojętny. Głosem „wytrawnego retora”²³ wpajał im poczucie własnej wartości, a innych przekonywał, że są nie tylko ludźmi, ale i obywatelami Rzeczypospolitej.

Wnioski

W dobie przedrozbiorowej przyszyły autor *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech* swoją aktywność polityczną i prawniczą łączył z walką o poprawę losu stanu trzeciego. Dostrzegając potrzebę reform, zaangażował się w działania zmierzające do całościowej kodyfikacji polskiego prawa (tzw. Kodeks Andrzeja Zamoyskiego, tzw. Kodeks Stanisława Augusta). Wstawiał się za mieszczanami nie tylko w swej działalności publicznej m.in. jako reprezentant miasta Poznania na Sejmie Wielkim. Wybicki, świadomy znaczenia społecznej funkcji literatury, daleko wcześniej przekonywał naród szlachecki do wprowadzenia zmian w prawie, kształtując myśl kodyfikacyjną czasów polskiego oświecenia. Dowodzą tego głównie przywołane w artykule traktaty publicystyczne i utwory dramatyczne, które powstały w drugiej połowie XVIII wieku, na krótko przed utratą przez Polskę niepodległości. Po trzecim rozbiórce pracował nadal dla dobra kraju, m.in. u boku generała Jana Henryka Dąbrowskiego, gdzie piórem zagrzewał rodaków do walki o ojczyznę.

Bibliografia

Czubaty J., *Zasada dwóch sumień. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa 2005.

---

²² J. Wybicki, *Jarmark*, do druku przygotował i przypisami opatrzył T. Krzemiński, [w:] *Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 2, s. 643.

²³ I. Kadulska, *Wprowadzenie do lektury...*, dz. cyt. s. 65.

- Dmitruk K.M., *Józef Wybicki (1747–1822)*, [w:] *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 2, red. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, Warszawa 1994.
- Dramaty Józefa Wybickiego*, t. 1–2, oprac. zespół P. Chmielewski [i in.], pod kierunkiem I. Kadulskiej, Gdańsk 2013.
- Grześkowiak-Krwawicz A., *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń 2018.
- Kostkiewiczowa T., *Oświecenie. Próg naszej współczesności*, Warszawa 1994.
- Kostkiewiczowa T., *Z oddali i z bliska. Studia o wieku oświecenia*, Warszawa 2010.
- Kostkiewiczowa T., *Z zagadnień perswazji w prozie publicystycznej polskiego Oświecenia*, „Pamiętnik Literacki” 1987, z. 3.
- Kowalkowski J., *Wybicy herbu Rogala od XVI–XX wieku. Studium genealogiczno-majątkowe*, Warszawa 2015.
- Kurdybacha Ł., „Listy patriotyczne” Józefa Wybickiego „Listy patriotyczne” Józefa Wybickiego, „Pamiętnik Literacki” 1950, z. 3–4.
- Łyczywek R., *Gdański adwokat, konfederat i wojewoda. (W 150 rocznicę śmierci)*, „Palestra” 1972, nr 11.
- Norkowska A., *Miasto w piśmiennictwie polskiego oświecenia*, Bydgoszcz 2019.
- Olszewicz W., *Józef Wybicki jako kodyfikator prawa*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1935, z. 3.
- Przybylska R., *Między wykładem a mową polityczną. O niektórych cechach językowo-stylistycznych „Listów patriotycznych” Józefa Wybickiego*, [w:] „Byłe w ludziach światło było”... *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Waława Woźnowskiego w dziesiątą rocznicę Jego śmierci*, red. G. Zajac, Kraków 2012.
- Skalkowski A., *Józef Wybicki. 1747–1799. Życiorysy zasłużonych Polaków i Polek XVIII i XIX wieku*, Poznań 1928.
- Wybicki J., *Listy patriotyczne*, oprac. K. Opalek, Wrocław 1955.
- Wybicki J., *Myśli polityczne o wolności cywilnej*, wstęp E. Rostworowski, [edycję oprac. Z. Nowak, przekł. i komentarz do tekstów łacińskich Z.L. Pszczółkowska], Wrocław 1984.
- Wybicki J., *Życie moje oraz wspomnienie o Andrzeju i Konstancji Zamoyskich*, z rękopisów wyd. i objaśnił A.M. Skalkowski, Wrocław 1927.
- Zajewski W., *Wybicki Józef*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, Gdańsk 1999.